

UTJECAJ DJELOVANJA ĆIRILA I METODA NA HRVATSKOGLAGOLJSKU KULTRUNU BAŠTINU

Menalo, Paula

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:956634>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FALUKTET

ZAVRŠNI RAD

UTJECAJ DJELOVANJA ĆIRILA I METODA NA HRVATSKOGLAGOLJSKU
KULTURNU BAŠTINU

Paula Menalo

SPLIT, 2022. godine

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Starocrkvenoslavenski jezik

UTJECAJ DJELOVANJA ĆIRILA I METODA NA HRVATSKOGLAGOLJSKU
KULTURNU BAŠTINU

Studentica:

Paula Menalo

Mentorica:

dr. sc. Katarina Lozić Knezović, izv. prof.

Split, 2022. godine

Sadržaj

1. UVOD	1
2. ĆIRIL I METOD.....	2
2.1 Kod Saracena i Hazara.....	2
2.2 Moravska misija.....	3
2.3 Metodov misionarski rad	4
2.4 Slavenska baština svete braće	5
3. GLAGOLJICA U HRVATA	6
4. HRVATSKOGLAGOLJSKA PISANA GRAĐA	7
4.1 Fragmenti apostola.....	8
4.2 Fragmenti misala.....	9
4.3 Fragmenti brevijara.....	10
4.4 Fragmenti legenda, apokrifa i homilija	11
4.5 Misali	12
4.6 Brevijari	16
4.7 Psaltiri	21
4.8 Rituali.....	21
4.9 Zbornici.....	22
5. ZAKLJUČAK.....	25
6. LITERATURA	26

1. UVOD

Ćiril i Metod obogatili su ne samo hrvatsku kulturnu povijest nego i povijest svih Slavena. Svojim su djelovanjem pružili novo pismo i jezik na kojima se izgradila, točnije ispisivala najstarija povijest slavenskih naroda. Autori najstarijih sačuvanih djela napisanim tim jezikom, dakle kanonskih djela, različito ga imenuju. Također, i istraživači najstarijeg književnog jezika svih Slavena imaju drugačije nazive za njega: *staroslavenski*, *starocrkvenoslavenski*, *crkvenoslavenski*, *općeslavenski književni jezik*, a svi se odnose na isti jezik. Naime, starocrkvenoslavenski se jezik u dodirima s lokalnim idiomima mijenjao, prilagođavao sredini gdje se koristio, zbog čega su nastale različite redakcije, a jedna je od njih i hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika. Postoji vrlo malo sačuvanih spisa iz najranijeg doba hrvatskog glagoljaštva, ali to ne znači da građa nije bogata. Najstariji spisi potječu iz 10. stoljeća, ali pretpostavlja se da su Hrvati rad Braće poznavali i ranije (Damjanović 2004: 39).

Unatoč tome, za izradu Rječnika hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika koristila su se djela koja se datiraju između 11. i 15. stoljeća. Hrvatsko srednjovjekovlje karakterizira tropismenost (glagoljica, ćirilica i latinica) i višejezičnost (latinski, crkvenoslavenski, hrvatski jezik i hrvatsko-crkvenoslavenski amalgam). Starocrkvenoslavenski jezik bio je književni jezik visokih obilježja, ali nije zadovoljavao sve potrebe (Lozić Knezović, Galić Kakkonen 2010: 211-214). Hrvatska inačica starocrkvenoslavenskoga jezika je uz liturgijsku funkciju obavljala i zadaće u okviru beletrističkih i pravnih tekstova do 13. stoljeća. Nakon toga, svrha se svodi samo na liturgijske tekstove. *Brozićev brevijar* smatra se krajem prirodnog razvoja *hrvatskog crkvenoslavenskoga jezika* jer je on oslabio i bio reduciran zbog slabljenja materijalnih resursa i onodobnih političkih razloga (Damjanović 2004: 43).

Cilj je rada prikazati hrvatskoglagoljsku pisanu građu. Okvir će biti tekstovi korišteni za izradu Rječnika hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika koji se izrađuje u Staroslavenskom institutu u Zagrebu. Osnovnim će se informacijama prikazati tekstovi korišteni u tu svrhu. U prikazu će biti osnovni podaci o svakom tekstu, a to su: vrijeme, mjesto nastanka, autor (ako je poznat), sadržaj teksta te literatura u kojoj se pojedini spomenik obrađuje. Prethodno će se dati uvid u djelovanje Svete braće i ukratko ponuditi pregled razvoja hrvatske inačice crkvenoslavenskoga jezika.

2. ĆIRIL I METOD

Ćiril i Metod rodili su se u Solunu u Makedoniji koji je u to vrijeme bio drugi najvažniji bizantski grad. Njihov se otac zvao Leon, a bio je *drugar*. *Drugar* je naziv za vojni čin osobe koja se nalazi na čelu tisuću ljudi (Barščevski 2017: 37). Stariji se brat Metod rodio 815. godine. Njegovo je krsno ime nepoznato. Pretpostavlja se da se zvao Mihael jer je postojao običaj po kojem su krsno i redovničko ime započinjali istim slovom. O njegovoj se mladosti malo zna, ali se u literaturi ističu Metodovi uspjesi jer je kao mladić postao carski namjesnik u pokrajini uz rijeku Strumu (Barščevski 2017: 37, Damjanović 2004: 12).

Ne zna se točna godina rođenja Metodova brata Ćirila, ali se pretpostavlja se da je rođen 826. ili 827. godine. Štefanić (1963: 5) navodi da je izvorno Ćirilovo ime Konstantin te da je imao nadimak Filozof. Damjanović (2004: 13) ističe da je Ćiril pozvan u Carigrad na školovanje gdje su mu nudili posao *hartofilaksa*, odnosno arhivara i knjižničara, patrijaršijske biblioteke Svete Sofije. Međutim, Ćiril posao odbija, odlazi u samostan, u njemu boravi šest mjeseci, a nakon toga postaje profesor filozofije u školi koju je nedavno pohađao. Uz ovo se veže i njegov nadimak, Filozof, koji je dobio zbog svoje učenosti. Kako Damjanović (2004: 17) dalje navodi, Ćiril je često sudjelovao u diplomatskim poslovima zbog čega je imao vrlo veliku ulogu u ikonohiji, odnosno borbi oko ikona. Tu je imao zadatak raspravljati s ikonoklastičkim patrijarhom Ivanom VII. Gramatikom koji se zalagao za zabranu štovanja svetih slika. Grivec (1985: 16) navodi da je krivovjerni patrijarh svrgnut na prvu korizmenu nedjelju 843. godine zbog čega se i danas u Istočnim crkvama prva korizmena nedjelja slavi kao Nedjelja pravovjerja.

2.1 Kod Saracena i Hazara

Godina Ćirilova dolaska kod Saracena ne može se točno odrediti. Neki slavisti smatraju da je to bilo 851., a drugi 855. godine. Međutim, u *Žitju Konstantinovu* navodi se da je Ćiril tada imao dvadeset i četiri godine što se poklapa s mišljenjem prve grupe slavista. U toj se misiji Ćiril često nalazio u teškom položaju. Sudjelovao je u raspravama oko kršćanskog poimanja Svetoga Trojstva, zatim u primjedbama da se muslimani više drže Muhamedova učenja nego kršćani Kristovog te kako se u praštanju neprijateljima kršćani također ne drže Kristova učenja. U tim je polemikama Ćiril pokazao svoje veliko znanje i iskazao vrsnost u raspravljanju (Damjanović 2004: 23-26). Grivec (1985: 27) navodi da je nakon misije kod Saracena Ćiril

zatražio odmor te otputovao u samostan na Olimp u kojemu je već deset godina boravio njegov brat Metod. Također, navodi da su Sveta braća prepisivala svete knjige koje su sačinjavale njihovu malu knjižnicu. Braća su od djetinjstva poznavala slavenski jezik, koji im je bio neophodan za svakodnevni život zbog velikog broja Slavena koji su živjeli oko njihova rodnog grada Soluna, što im je uz čitanje i prepisivanje svetih knjiga uvelike olakšalo misionarski rad (Damjanović 2004: 12).

Hazari su bili turska nomadska plemena čija se država prostirala od Crnog mora do Kavkaza te od Kaspijskog mora do Urala (Damjanović 2004: 23). U Žitju Metodovom nalazimo da je Konstantin u misiju kod Hazara poveo sa sobom brata koji mu je bio suradnik, „a prije svega kao pomoćnik u pravnim, državnim i praktičnim pitanjima.“ (Grivec 1985: 34). Braća su krenula na put 860./861. godine. Prema *Žitju Konstantinovu* navodi se da su se Braća na putu zadržala u gradu Hersonu gdje je Ćiril naučio hebrejski jezik kako bi se pripremio za razgovore sa Židovima koji su boravili na tim područjima (Štefanić 1963: 8). S obzirom na to da su u plemenima živjeli muslimani, Židovi i kršćani, često je dolazilo do sukoba, a Ćirilov je zadatak bio raspravljati sa Židovima koji su dovodili u pitanje kršćanske dogme (Damjanović 2004: 23).

2.2 Moravska misija

Nedugo nakon što su se vratili s Krima, Ćiril i Metod su se uputili na novu misiju. Moravski knez Rastislav šalje svoje poslanike u Carigrad 862. godine kako bi izmolili cara Mihaela III. da pošalje biskupa i misionare za svoj narod. Izbor je pao na Ćirila i Metoda. Bratulić (1998: 7) navodi da je knez Rastislav težio sustavnoj državnoj i crkvenoj organizaciji za koju je bilo potrebno pismo. Zbog toga je, navodi dalje, Ćiril sastavio novo pismo, glagoljicu. U *Žitju Konstantinovu* navodi se da je Ćiril prije polaska u Moravsku počeo na slavenski jezik prevoditi evanđelje, počevši s Ivanovim evanđeljem, a nakon dolaska u Moravsku preveo je, uz Metodovu pomoć, *Crkveno pravilo* i druge liturgijske knjige. Uz prijevode, Sveta su se braća bavila i propovijedanjem te odgojem klera (Barščevski 2017: 39). U svim poslovima pomagali su im njihovi učenici među kojima su bili: Kliment, Naum, Anagelarij i Sava, te Gorazd koji im se pridružuje nakon dolaska u Moravsku (Bratulić 1998: 7).

Unatoč velikim uspjesima, izazvali su neprijateljske reakcije latinskih biskupa, svećenika i monaha, na što upućuje i optužba za herezu:

„Čovječe, objasni nam kako si sada dao Slavenima slova kojima ih učiš (pismo) koje nitko prije tebe nije izumio, ni apostoli, ni rimski papa, ni Grgur, ni Jeronim, ni Augustin? Mi poznajemo samo tri jezika kojima se u knjigama pristoji dostojno slaviti Boga: hebrejski, grčki i latinski.“ (Grivec 1985: 64).

Što se tiče trojezične hereze ili trojezičnog prokletstva, Damjanović (2004: 25) navodi da je Ćiril branio prava svakog naroda da se koristi svojim jezikom u svim poslovima pa tako i u liturgiji. Polemike u kojima se našao Ćiril pomogle su mu sastaviti traktat o pravu naroda i njihovih jezika na vlastito pismo i bogoslužje (Bratulić 1998: 9). Štefanić (1963: 11) uz to navodi uspješnost braće, za prvog boravka u Moravskoj, u organizaciji djelovanja nove slavenske crkvene provincije.

Ćiril i Metod su se nakon 40 mjeseci uputili u Rim posvetiti svoje učenike i tražiti papin blagoslov za svoj rad. U Rimu ih je primio papa Hadrijan II. kojemu su poklonili moći svetoga Klementa koje su ponijeli s putovanja k Hazarima. Međutim, prije nego što su stigli u Rim, zaustavili su se u Panoniji gdje je vladao knez Kocelj. Tu je kršćanstvo bilo zastupljenije nego u Moravskoj, zbog irskih misionara, ali i zbog samoga Kocelja koji je imao titulu najpobožnijeg slavenskog kneza (Damjanović 2004: 15). Nakon dolaska u Rim, papa je odobrio rad Svete braće i posvetio slavenske knjige (Damjanović 2004: 16). Štefanić (1963: 12) navodi i da je papa Hadrijan II. zaredio Metoda i još tri učenika za svećenike. Ćiril je vodio misu na slavenskom jeziku te su se u Rimu zadržali dulje od planiranoga. Boravili su u manastiru gdje je Ćiril stekao puno prijatelja s kojima je raspravljao o Crkvi, teologiji i filozofiji. Bratulić (1998: 9-10) navodi da je Braću najviše podržavao Anastazije Bibliotekar koji je radio kao tajnik Rimske kurije. Tijekom boravka se Ćiril razbolio te je pedeset dana prije smrti položio monaške zavjete, postao redovnik i uzeo redovničko ime Ćiril (grčki – *Kyrillos*, jer je, kako smo već spomenuli, redovničko ime po običaju započinjalo istim slovom kao i krsno ime) nakon čega je umro 14. veljače 869. godine u 42. godini. Na samrti je od brata tražio da nastavi njihov zajednički rad (Grivec 1985: 73-74).

2.3 Metodov misionarski rad

O Metodovu životu nakon Ćirilove smrti saznaje se iz *Žitja Metodova*. Knez Kocelj molio je papu da mu pošalje natrag Metoda, na što ga je papa poslao kao svoga legata. O tome svjedoči i papino pismo koje je sačuvano u osmom poglavlju *Žitja Metodova*. Kocelj je želio uređenu slavensku crkvenu pokrajinu kojoj će na čelu biti Metod kao biskup. Metodovu

crkvenom organiziranju pomogle su tri i pol godine koje je proveo u Moravskoj i pola godine u Panoniji. Nakon njihova odlaska, panonski svećenici i klerici iz škole Svete braće, nastavili su poslove koje su Braća započela što je pomoglo Metodu kada se ponovno vratio u Moravsku. Krajem 869. ili početkom 870. godine osnovana je panonsko-moravska nadbiskupija te je papa Ivan VIII., nasljednik Hadrijana II., devet godina nakon osnutka imenovao Metoda panonskim, a godinu nakon moravskim nadbiskupom (Damjanović 2004: 17, Grivec 1985: 86-90).

Svatopluk, nasljednik kneza Rastislava, potpisao je mir s Nijemcima nakon čega je došlo do njemačkog zauzimanja Velike Moravske. Situacija je bila iznimno loša jer je Rastislav oslijepljen i zatočen, s Nijemci su nedugo nakon toga zatočili i Metoda. Brojni slavisti trudili su se otkriti gdje je Metod uhvaćen, osuđen i zatvoren. Zaključeno je da je uhvaćen u Moravskoj, da mu je suđeno u Regensburgu te da je na kraju bio zatočen u samostanu u Ellwangenu (Grivec 1985: 97-102).

Što se tiče Metodova oslobođenja, papa Ivan VIII. slao je pisma u kojima je zahtijevao da se Metod oslobodi te je zabranio izvođenje svete mise i obavljanje biskupskih crkvenih obreda njemačkim biskupijama. U oslobođenju je sudjelovao i knez Kocelj koji je tražio njegovu slobodu, ali je pomagao i tako što je pružio glavno sklonište Metodovim učenicima i pristašama na svome dvoru. Metod je nakon tri godine pušten na slobodu u Panoniju. Umro je 6. travnja 885. godine (Grivec 1985: 103-109, Damjanović 2004: 18). Potkraj života, Metod je za svog nasljednika imenovao učenika Gorazda jer je pravovjeran i „dobro upućen u latinsku knjigu“ (Štefanić 1963: 17, Damjanović 2004: 19).

2.4 Slavenska baština svete braće

Glavna ostavština rada Svete braće je glagoljica koja nije nastala evolucijom iz starijeg pisma nego ju je sam Ćiril svojom kreativnošću i intelektom osmislio. Glavni su svjedoci za postojanje glagoljice u Moravskoj i Češkoj upravo *Kijevski listići* i *Praški odlomci*. Uz pismo ustanovili su i književni jezik Slavenima koji je zadovoljavao njihove civilizacijske i kulturne potrebe (Štefanić 1963: 19-20, Bratulić 1998: 13-14).

Što se tiče knjiškog opusa Svete braće, može se zaključiti da se većinom radi o prijevodima ili adaptaciji grčkih i manjim dijelom latinskih knjiga. Smatra se da je Ćiril prvo priredio bukvar za učenje i vježbanje glagoljice. Međutim, u izvorima se ne navodi ništa o ovome bukvaru. Prvo je posvjedočeno djelo evanđelistar, odnosno izborna evanđelje koje je bilo

osnovna liturgijska knjiga u njihovim misijama. Služio je za čitanje evanđelja na misama nedjeljom. Evanđelistar u originalu nije sačuvan, ali postoji prijepis koji se zove *Assemanijevo evanđelje*. Evanđelistar se datira u 11. stoljeće i napisan je glagoljicom. Također, u isto se stoljeće datira i *Savina knjiga*, međutim, koja je napisana ćirilicom. Uz to treba spomenuti i prijevode *Psaltira*, *Djela* i *Poslanica apostola* i prijevode izabranih crkvenih službi. Važno je spomenuti i *Kijevske listiće*, *Bečke listiće* i *Praške odlomke* kao glavne dokaze o kulturno-povijesnoj perspektivi u kojoj su Braća djelovala. *Kijevski listići* glagoljski su spomenik koji sadrži tekst mise u čast svetoga Klimenta. *Bečki listići* pripadaju hrvatskoj glagoljskoj baštini te sadrži općenito mise o svecima. *Praški listići* pripadaju češkoj redakciji i radi se o *lucernariumu*. Također, važno je spomenuti i prijevod cijele Biblije, osim Makabejaca, koju je preveo Metod sa svojim učenicima. Što se tiče prijevoda četiriju evanđelja, o tome nema potvrde u *Žitjima*, ali *Zografsko* i *Marijansko evanđelje* svjedoče o postojanju tih prijevoda. Ćirilovu pjesničkom radu može se pripisati pjesma pod nazivom *Proglasъ svētu evangeliju*, koja je zapravo uvod u Četveroevanđelje. U *Žitju Metodovu* nalazi se velik broj djela koja se pripisuju Metodu (Štefanić, 1963: 22-25).

Važno je spomenuti i ćirilicu. Barščevski (2017: 41-42) navodi kako neki autori smatraju da je ovo pismo spoj glagoljice i grčkog ustavnog pisma uncijale. Pretpostavljalo se da je ćirilicu sastavio sv. Kliment ili Naum, ali se to autorstvo nije moglo dokazati. Mišljenje je većine slavista da je ćirilica mlađa od glagoljice te da autor ćirilice nije Ćiril. Često je miješanje glagoljice i ćirilice na kamenim spomenicima od samih početaka, pa i u onima koji datiraju iz hrvatske srednjovjekovne povijesti. Neki lingvisti smatraju da su hrvatski glagoljaši poznavali i ćirilicu, a kao dokaze dvopismenosti uzimaju se naslovi pisama iz tog vremena. (Krizin Sakač 1936: 270, Damjanović 2004: 52, 77).

3. HRVATSKA REDAKCIJA CRKENOSLAVENSKOG JEZIKA I GLAGOLJICA U HRVATA

Dodirom starocrkvenoslavenskog jezika s hrvatskim idiomima nastala je *hrvatska redakcija crkvenoslavenskog jezika*. Iako su hrvatski tekstovi više od 400 godina mlađi od redakcijskih tekstova, u velikoj mjeri čuvaju normu starocrkvenoslavenskog jezika. Hrvatska redakcija crkvenoslavenskog jezika postaje sve funkcionalnija te se područje primjene širi sve više, a ne ostaje samo na liturgiji. Hrvatski su se glagoljaši snažno opirali želji da latinski jezik

zamijeni crkvenoslavenski, iako su naglašavali svoju pripadnost Rimskoj crkvi. Njihovom zaslugom narodni jezik u hrvatsku literaturu ulazi puno prije nego što je to slučaj s ostalim jezicima (Damjanović 2004: 40-41).

Hrvatsko glagoljaštvo započelo je pod utjecajem misionarskoga rada Svete braće i njihovih učenika (Hercigonja 2009: 15). Ime ovoga pisma nije zapisano u najstarijim izvorima o Braći. Tek se 1047. godine navodi „kurilovica“ u ruskom zapisu popa Upyra Lihog, a pretpostavlja se da se odnosi na glagoljicu. Ime pisma na hrvatskom tlu izvedeno je od glagola „glagolati“ što znači govoriti dok se svećenik koji čita glagoljicu zove glagoljašem (Damjanović 2004: 52). Zanimljivo je da se do 12. stoljeća u Moravskoj, Panoniji, Češkoj, Bugarskoj i Hrvatskoj upotrebljavala obla glagoljica. Naziv je potekao od kružića koji je jedan od temeljnih elemenata tog pisma, ali i po karakterističnim oblim spojnicama koji povezuju elemente slova u pismu. U isto vrijeme, slavisti pretpostavljaju, nastao je i uglati tip glagoljice koji se još i naziva *Hrvatska glagoljica* (Damjanović 2004: 62). Na prostoru Hrvatske, glagoljica je u 12. stoljeću potisnuta na jadransko priobalje, a procvat se događa tek dva stoljeća poslije toga. U to se vrijeme prestala upotrebljavati u ostalim zemljama, dok se u Hrvatskoj zadržala do prvog desetljeća 19. stoljeća. Iz zlatnog razdoblja hrvatskog glagoljaštva, koje možemo opisati kao bilingvizam s triglosijom, odnosno iz 14. i 15. stoljeća, datiraju najljepši hrvatski glagoljski rukopisi (Lozić, Tomelić 2006: 175; Lozić Knezović, Galić Kakkonen 2010: 220.). Nisu sačuvani spomenici staroslavenske književnosti koji su nastali prije 11. stoljeća, a ni povijesni izvori posljednjih desetljeća 9. stoljeća i s početka 10. stoljeća koji povezuju hrvatsku kulturu s djelovanjem i kulturom Svete braće (Petrović 1988: 12).

4. HRVATSKOGLAGOLJSKA PISANA GRAĐA

S obzirom na to da je velik broj glagoljskih spomenika sačuvanih u hrvatskoj kulturnoj tradiciji, fokus će biti na spomenicima koji su se koristili kao temelj za sastavljanje Rječnika hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika.

4.1 Fragmenti apostola

Mihanovićev fragment Apostola (FgMih) datira se u 12. stoljeće te predstavlja jedan od najstarijih pisanih spomenika hrvatskog glagoljaštva pisan na dvolistu pergamenta. Pripada prijelaznom razdoblju između oble i ugate glagoljice, a vidljiv je i utjecaj ćirilice. Nalazio se na unutarnjoj stranici *Ilovičke krmčije* koja je bila upravna knjiga (Damjanović 2004: 229). Prvi list pergamenta nije cjelovito očuvan, dok drugi jest. U njemu se nalaze perikope iz apostolskih poslanica koje se čitaju u duhovsko doba crkvene godine po kalendaru Istočne crkve. Ime je dobio po Antunu Mihanoviću koji ga je donio u sklopu *Ilovačke krmčije* u Zagreb (Štefanić 1969: 39-40). Lit.: Jagić 1868, Milčetić 1911, Štefanić 1969, Žagar, 2008, HCJ 2014.

Grškovićev odlomak Apostola (FgGrš) fragment je iz *Djela apostolskih*, kao i Mihanovićev, te sadrži marginalne bilješke napisane na ćirilici. Tekst je pisan u jednom stupcu, a glagoljica predstavlja karakterističan prijelaz iz kasne makedonske škole i hrvatske ugate glagoljice. *Grškovićev odlomak* pripada cjelovitom Apostolu, a glagoljske i ćiriličke oznake potvrđuju njegovu upotrebu u crkvi. Pronađen je na Krku u Vrbniku, a ime je dobio po kapelanu Grškoviću koji ga je pronašao (Štefanić 1969: 37-39). Hercigonja (2009: 32) pretpostavlja da je nastao na istočnom rubu hrvatskog glagoljskog područja, skupa s onim koji je Mihanović pronašao. Lit.: Jagić 1893, Milčetić 1911, Hamm 1952, Štefanić 1969, Velčeva 1999, Žagar, 2008, HCJ 2014.

Omišaljski list Apostola (FgOmiš) nastao je na prelazu iz 13. u 14. stoljeće te je bio skinut s knjige koja se nalazila u župnom uredu u Omišlju. Pisan je crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije. Sadrži kraj Pavlove poslanice Rimljanima i uvod u Pavlovu poslanicu Korinćanima (Štefanić 1960: 196-200). Lit.: HCJ 2014.

Dvolist apostola (brevijara) (FgApost) dvolist je pergamenta u cijelosti očuvan s manjim oštećenjima. Nastao je krajem 14. stoljeća te se u njemu nalazi Pavlova poslanica Rimljanima i uvod u poslanicu Korinćanima kao i sam početak poslanice (Štefanić 1969: 103). Lit.: HCJ 2014.

Fragmenti misala

Prva stranica Kijevskih listića, po sadržaju misal, a po svojoj liturgijskoj strukturi dio su Sakramentara. To je najstariji starocrkvenoslavenski liturgijski spomenik nastao na području Češke, dok je prva stranica prvoga lista mlađa i nastala je na hrvatskom području. Sačuvano je sedam listova malog formata. Pronađeni su u Jeruzalemu i preneseni u Kijevsku duhovnu akademiju po čemu su i nazvani. Za temelj Rječnika hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika uzeta je prva folija (1r) koja je nastala kasnije nego ostale, pretpostavlja se na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće. U njoj se nalaze dijelovi Poslanice svetoga Pavla Rimljanima i kratka marijanska molitva. Novija istraživanja ustanovila su da se prva folija koristila na krajnjem jugu Hrvatske (Pantelić 1985: 5, HCJ 2014: 23-24). Lit.: Nimčuk 1983, Pantelić 1985, Schaeken 1987, Velčeva 1999, Čunčić 2004, HCJ 2014.

Bečki listići (FgVind) su najstariji spomenik hrvatske liturgijske književnosti pisan na hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskog jezika. Pisani su na dva lista pergamenta te potječu s kraja 11. i početka 12. stoljeća. Glagoljica je prijelaznog tipa što znači da je poluobla i poluuglata. Fragment pripada sakramentaru, odnosno misionarskom priručniku. Sadržajno su povezani s Kijevskim listićima (Damjanović 2004: 229, Hercigonja 2009: 30-31). Lit.: Weingart 1938, Birkfellner 1975, Pantelić 1986, 2008, HCJ 2014.

Kukuljevićev fragment misala (FgKuk) pisan je u dva stupca na listu pergamenta. Karakterističan je rani stadij uglate glagoljice s ostacima oble. Nastao je u 13. stoljeću u zapadnijim hrvatskim krajevima. Odlomak je misala iz *propria de tempore*, iz šeste nedjelje posta, odnosno nedjelje muke. Nazvan je po Kukuljevću jer je s njegovim ostalim dokumentima dospio u Jugoslavensku akademiju (Štefanić 1969: 57-58). Lit.: Jagić 1866, Štefanić 1969, HCJ 2014.

Splitski fragment misala (FgSpal) nastao je u 13. stoljeću najvjerojatnije u Bosni. Nalazi se na jednom listu pergamenta koji je pronađen u Kaptolskom arhivu u Splitu. Glavni tekst fragmenta pisan je poluoblom hrvatskom glagoljicom. Sadrži odlomak glagoljskog misala u kojem se nalaze misni odlomci za prosinac (Štefanić 1957: 54-57).

Belski fragment misala (FgBel) iz 13 stoljeća, komad je pergamenta u koji je umotan *Popis desetine Beloga* na Cresu. Po sadržaju je mali odlomak misala koji sadrži nepotpunu misu koja se govori na utorak nakon Uskrsa i početak mise koja se govori na srijedu iza Uskrsa. Nastao je krajem 13. stoljeća (Štefanić 1960: 166-167).

Baščanski ostrišci (FgBaš) sadrže odlomke evanđelja po Mateju iz 12. stoljeća. Pripadaju jednim od najstarijih spomenika hrvatskog glagoljaštva. Bili su u vlasništvu Vinka Premude te su nakon njegove smrti izgubljeni, a nedavno su opet pronađeni (Štefanić 1960: 67). Lit.: Vajs 1910, Jagić 1911, Milčetić 1911, Vajs 1932, Štefanić 1960, Reinhart 1990, HCJ 2014.

4.2 Fragmenti brevijara

Londonski fragmenti brevijara (FgLond) najstariji je hrvatskoglagoljski brevijar koji se datira u prvu polovicu 13. stoljeća (Damjanović, 2004). Dio je temporala što znači da sadrži antifone iz adventskog oficija o neprihvaćenim idejama o Kristovom rođenju i utjelovljenju (HCJ 2014: 25). Lit.: Vajs 1915, Pantelić 1993, HCJ 2014.

Listovi brevijara dodani Misalu kneza Novaka (FgαNov i FgβNov) nastali su u 13. stoljeću i čuvaju se u Beču. Jedan sadrži dio temporala o trećoj nedjelji došašća, a drugi je uvezen uz posljednju stranicu *Misala kneza Novaka* i također sadrži dijelove temporala (HCJ 2014: 26). Uz to je korišten i dio misala koji sadrži sekvenciju za mrtve. Lit.: Birkfellner 1975, Birkfellner 1979, Pantelić 1993, HCJ 2014.

Zagrebački fragment brevijara (FgZag) pisan je na dva komada pergamenta od kojih ni jedan nije cjelovito očuvan. Sadržajem obuhvaća dijelove oficija od svetog Jurja mučenika pa sve do svetog Filipa i Jakova. Nastali su krajem 13. stoljeća te se pretpostavlja u Vrbniku, Omišalj ili Cresu (Štefanić 1969: 90-91). Lit.: Štefanić 1969, Pantelić 1993, HCJ 2014.

Vrbnički fragmenti brevijara (FgVb) datiraju se u 13. stoljeće, a sastoje se od četiri loše sačuvana lista pergamenta označena slovima A, B, C i D. Svi su listovi po sadržaju brevijari iz prve i treće nedjelje adventa, ali njihovi tekstovi nisu povezani. Služili su kao omoti za dokumente u crkvi u Vrbniku. Pisani su jezikom hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika (Štefanić 1960: 322-324). Lit.: Vajs 1903, Štefanić 1960, Pantelić 1993, HCJ 2014.

Fojnički glagoljski fragment brevijara (FgFoj) sadrži dio knjige Izlaska i Slovo svetog Ivana Zlatoustoga. Pronađen je u samostanu u Fojnici po čemu nosi ime. Pisan je uglavnom glagoljicom krajem 14. stoljeća, a pronašao ga je Josip Hamm (Šimić 2010: 687). Lit.: Hamm 1952, Šimić 2010, HCJ 2014.

Fragment brevijara iz Novoga Mesta (FgNM) čuva se u Kapiteljskom arhivu u Novom Mestu. Ostatak je rimskog brevijara iz dijela *Proprium de Tempore*, a u njemu se nalazi

završetak službe za šezdesetnicu, dio službe za pedesetnicu i služba za dane između pedesetnice i šezdesetnice. Pretpostavlja se da je pisan sredinom 15. stoljeća (Mihaljević 2010: 211). Lit.: Petrović, Mihaljević 2013, HCJ 2014.

4.3 Fragmenti legenda, apokrifa i homilija

Budimpeštanski fragment nastao je u 11./12. stoljeću te sadrži odlomak *Žitja Šimuna Stupnika*. Pripada najstarijoj slavenskoj redakciji (HCJ 2014: 23). Lit.: Kiraly 1955, Reinhart, Turilov 1990, HCJ 2014.

Fragment Legende o sv. Tekli (FgTh) napisana je na dvolistu malo debljeg pergamenta. Napisana je crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije i ranim hrvatskoglagoljskim pismom. Sadržajno donosi apokrifnu legendu o svetoj Tekli koja je bila učenica svetoga Pavla apostola. Napisana je u 13. stoljeću i čuva se u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Štefanić 1969: 43-44). Lit.: Jagić 1866, Grabar 1972, HCJ 2014.

Epistola o nedjelji (FgEpist) također nastaje u 13. stoljeću. Sadržajno se sastoji od odlomaka apokrifne poslanice o nedjelji i od odlomka obrasca mise na dan rođenja Blažene Djevice Marije. Zbog različitih odlomaka koji se mogu pronaći u *Epistoli* smatra se da je bila dio nekog zbornika. Pronađena je u ostavštini Jerka Grškovića i prenesena u tadašnju Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (Štefanić 1969: 44). Lit.: Štefanić 1969, HCJ 2014.

Homilija na Blagovijest (FgHom) sadrži slovo o Navještenju Marijinu s apokrifnim elementima. Također, nastala je u 13. stoljeću te je pronađena u Omišalju na Krku 1875. godine, a zatim poklonjena tadašnjoj Jugoslavenskoj akademiji (Štefanić 1969: 44-45). Lit.: Ivšić 1931, Štefanić 1969, Reinhart 2004, HCJ 2014.

Krčki fragmenti pasionala (FgPass) pisana su na tri komada pergamenta te se datiraju u 13. stoljeće. Sadržajno su odlomci pasionala ili zbornika. Sadrže mučenje 40 sebastianskih mučenika, mučenje sv. Jurja, periode sv. Ivana apostola i odlomak neke homilije ili govora (Štefanić 1960: 196-196). Lit.: Vajs 1907, Ivšić 1925, Štefanić 1960, Petrović 2004, Perović 2009, HCJ 2014.

Odlomak Tomina evanđelja sadrži apokriife o Isusovom mladenačkom životu. Odlomak je jedina potvrda o postojanju apokrifa o Isusovom djetinjstvu u hrvatskoglagoljskoj baštini. Po obilježjima, pretpostavlja se da je pisan u 15. stoljeću (Štefanić 1969: 51-52).

Ljubljanski homilijar (FgLab) odlomak je brevijara koji sadrži lekcije iz homilija. Smatra se da je nastao u prvoj polovici 13. stoljeća. Po bilješkama se smatra da je u Ljubljani stigao iz Berma (Milčetić 1911: 172). Lit.: Šafarik 1853, Milčetić 1911, Pantelić 1993, HCJ 2014.

Fragment homilije (FgLab₂) potječe iz 14. stoljeća i čuva se u Ljubljani. Sadrži odlomak homilije sv. Ivana Zlatoustog. Ovo je prijepis te se samo u sitnicama razlikuje od originala (Milčetić 1911: 175-176). Lit.: Šafarik 1853, Milčetić 1911, HCJ 2014.

4.4 Misali

Misal kneza Novaka (MNov) potječe iz 1368. godine te se danas čuva u Bečkoj knjižnici. Pisan je uglavtom glagoljicom i hrvatskom redakcijom crkvenoslavenskog jezika. Smatra se jednim od najzanimljivijih i najljepše ukrašenih spomenika hrvatskoglagoljske književnosti. Autor je sam knez Novak od Ostrovice Ličke. Misal je napisan za crkvu u kojoj će knez biti pokopan u Lici, ali je prodan u Istru. Sadrži temporal, red i kanon mise, zavjetne mise, sanktoral, komunal i ritualne tekstove. Značajan je jer je poslužio kao osnova za prvu hrvatsku tiskanu knjigu *Misal po zakonu rimskoga dvora* (Vajs 1948: 12-14, Kuhar i sur. 2021: 622-624). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Pantelić 1967, Birkfellner 1975, HCJ 2014, Kuhar i sur. 2021.

Ročki misal (MRoč) nastao je oko 1420. godine, a danas se čuva u Narodnoj knjižnici u Beču. Sadrži temporal od prve nedjelje Došašća do posljednje nedjelje po Duhovima, kalendar, red mise s kanonom, sanktoral, komunal, zavjetne i mise za mrtve te ritualne tekstove. Upotrebljavao se u istarskom srednjovjekovnom glagoljaškom centru u gradu Roču po čemu je nazvan, a napisao ga je Bartol Krbavac. (Vajs 1948: 7-12, Pantelić 1964: 30-42). Lit.: Vajs 1948, Pantelić 1957, Pantelić 1964, Birkfellner 1975, HCJ 2014.

I. ljubljanski (beramski) misal (MLab₁) nastao je u 15. stoljeću. Sadrži temporal, kalendar, sanktoral, komunal, zavjetne mise, mise za mrtve i ritualne tekstove. U bilješkama se spominje grad Beram po čemu se još može nazivati i Beramski misal (Vajs 1948: 18-20). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Pantelić 1964, Šimić 2000, HCJ 2014.

II. ljubljanski (beramski) misal (MLab₂) čuva se kao i prvi u Narodnoj knjižnici u Ljubljani. Nastao je u 15. stoljeću. Pisan je uglavnom glagoljicom i nije cjelovito očuvan. Nedostaje mu tekst od prve nedjelje došašća pa sve do mesopusta. Sadrži temporal koji je također nepotpun, kanon mise, sanktoral, komunal i ritualne tekstove (Vajs 1948: 17-18). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Šimić 2000, HCJ 2014.

Vatikanski misal Ilirico 4 (MVat₄) potječe s početka 14. stoljeća zbog čega se smatra najstarijim hrvatskim misalom. Pisan je uglavnom glagoljicom, ali na par mjesta ima slova iz oble glagoljice. Sadrži temporal, kalendar, red i kanon mise, sanktoral, komunal, zavjetne mise, rituale, mise za mrtve te bilješke koje se nalaze u kodeksu nakon blagoslova. Misal se upotrebljavao u crkvi Majke Božje u Omišlju na otoku Krku (Vajs 1948: 56-105). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Vrana 1975, Džurova, tančev, Japundžić 1985, Reinhart 1990_b, Turilov 2004, Bašić 2008, HCJ 2014.

Kopenhagenski misal (MKop) nastao je krajem 14. stoljeća. Sadrži temporal, kanon mise, kalendar, komunal, zavjetne mise, mise za mrtve i sanktoral. Smatra se da ga je pisalo više ljudi. Inicijali su glagoljski osim jednog latinskog (Svane 1965: 62-77).

Berlinski misal (MBerl) napisao je Bartol Krbavac kao i *Ročki* i *Ljubljanski kodeks*. Misal je nastao 1408. godine te se potvrda autorstva nalazi u bilješkama samog misala. Čuva se u Berlinu po čemu je dobio ime. Sadrži temporal, red mise, zavjetne mise, kalendar, sanktoral, komunal i ritualne tekstove (Pantelić 1964: 17-29). Lit.: Pantelić 1964, Nazor 2008, HCJ 2014.

Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića (MHrv) nastao je oko 1404. godine i jedan je od najraskošnije iluminiranih glagoljskih rukopisa. Minijature ilustriraju biblijske scene iz oba zavjeta, pojedine svetce, evanđeliste, portret Hrvoja Vukčića i njegov grb. Također, ilustrirani su i dijelovi Dioklecijanove palače kao i zvonik katedrale Sv. Duje. Čuva se u Istanbulu i sadrži temporal, kanon, sanktoral, komunal, zavjetne mise i ritualne tekstove. Napisao ga je Butko koji je svoje ime zabilježio u misalu, a pisao ga je za Hrvoja Vukčića Hrvatinića koji je u to vrijeme bio splitski knez (Nazor 2008: 36-38). Lit.: Jagić, Thalloszy, Wickhoff 1891, Grabar, Nazor, Pantelić 1973, HCJ 2014.

Vatikanski misal Ilirico 8 (MVat₈) potječe iz 1435. godine. U bilješkama stoji da ga je pop Blaž prodao crkvi svete Marije na Drenovcu. Nakon toga stoji da je misal iz Like prenesen u grad Dobrinj na otoku Krku. Sadrži temporal, kanon mise, zavjetne i mise za mrtve, ritualne tekstove, rubrike, kalendar, sanktoral, komunal i blagoslov krsne vode s obredom krštenja

(Vajs 1948: 23-28). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Vončina 1955, Džurova, Stančev, Japundžić 1985, HCJ 2014.

Prvi Vrbnički misal (MVb₁) nastao je u 15. stoljeću. Rimski je misal koji sadrži temporal, red mise s kanonom, sanktoral, komunal, zavjetne mise, kalendar i ritualne tekstove. Pisan je hrvatskom uglatom glagoljicom, a posebno su istaknute rubrike označene crvenom bojom. Pisan ga je pop Tomas (Štefanić 1960: 343-349). Lit.: Milčetić 1911, Kukulj 1936, Vajs 1948, Štefanić 1960, Nazor 2008, HCJ 2014.

Drugi vrbnički misal (MVb₂) je rimski misal u kojem se nalazi temporal, red mise s kanonom, spomen mrtvih, sanktoral, komunal, zavjetne mise, mise za mrtve, ritualni tekstovi i kalendar. Pretpostavlja se da je pisan sredinom 15. stoljeća. Uvezan je zajedno s *Prvim vrbničkim misalom* (Štefanić 1960: 349-353). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Štefanić 1960, HCJ 2014.

Bribirski misal (MBrib) nastao je u 15. stoljeću i čuva se u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Misal nije potpun jer mu nedostaje tekst s početka. Pismo je ukrašeno brojnim inicijalima na glagoljici i latinici. Smatra se da je više osoba pisalo misal. Sadrži temporal, kanon mise, rubrike, kalendar, sanktoral, komunal, zavjetne i mise za mrtve. Smatra se da je napisan ili da se koristio u Bribiru (Vajs 1948: 32-34). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Štefanić 1969, Nazor 1995, HCJ 2014.

I. oksfordski misal (MOxf₁) nastao je u 15. stoljeću i čuva se u knjižnici u Oxfordu. Nedostaje mu par listova, a zadnja četiri su neispisana. Glagolski inicijali se miješaju s latinskim. Sadrži temporal, kalendar koji je nepotpun, zavjetne mise, sanktoral, komunal i ritualne tekstove (Vajs 1948: 14-16). Lit.: Vajs 1915, Vajs 1948, Gregov 1952, Tadin 1954, Šimić 2000, HCJ 2014.

II. oksfordski misal (MOxf₂) nastao je, također, u 15. stoljeću te se čuva zajedno s prvim. Pisan je oštrom uglatom glagoljicom te sadrži nekoliko latinskih inicijala. Sadrži temporal, red mise, kalendar, sanktoral i komunal (Vajs 1948: 16-17). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1915, Vajs 1948, Gregov 1952, Tadin 1954, Šimić 2000, HCJ 2014.

Newjorški misal (MNY) potječe iz 15. stoljeća. Smatra se da ga je pisalo jedanaest pisara oko Zadra. Čuva se u New Yorku, a sadrži temporal, red i kanon mise, razne molitve, zavjetne mise, mise u čast Blažene Djevice Marije, mise za mrtve, sanktoral, komunal i ritualne tekstove

(Nazor 2008: 48). Lit.: Birnbaum, Rehder 1977, Corin 1991, Schmidt-Deeg 1994, Nazor 2008, HCJ 2014.

Metropolitanski misal (MMet) nastao je u 15. stoljeću te se čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu. Smatra se da su ga pisale tri osobe. Nije potpun misal, nego je misal manjeg formata koji sadrži samo neke mise za svećenike u pokretu. Sadrži temporal, neke mise iz sanktorala, red mise, zavjetne mise i rituale (Vajs 1948: 34-37). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Štefanić 1960, HCJ 2014.

Novljanski misal (MN) potječe iz 15. stoljeća te je pisan uglatom glagoljicom, ali sadrži i latinske inicijale. Smatra se da je najoštećeniji misal hrvatskoglagoljske povijesti. Sadrži temporal, red misa, kalendar, sanktoral, komunal, zavjetne mise i mise za mrtve i ritualne tekstove. Misal sadrži bilješke važne za povijest Novog Vinodolskog i njegove crkve. U jednoj bilješci je Petar Vidaković zapisao kako su Turci porobili i zapalili grad Modruš, iz kojega je pobjegao biskup Krištofor s nekoliko kanonika u Novi Vinodolski (Vajs 1948: 21-23). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, Nazor 1995, Mihaljević 1999, HCJ 2014.

Prvotisak misala (MPt) otisnut je 1483. godine, ali nije poznato gdje. Otisnut je glagoljskom uncijalom, a smatra se da mu je podložak bio misal kneza Novaka. Sadrži kalendar, temporal, red mise i kanon, sanktoral, komunal i ritualne tekstove. Predložak mu je bio Misal kneza Novaka iz 1368 (Vajs 1948: 44-47, HCJ 2014). Lit.: Vajs 1948, Gregov 1952, Bošnjak 1957, Tandarić 1964, Pantelić 1967, Frangeš i dr. 1971, Tandarić 1976, Damjanović 1984, Hercigonja 1984, Nazor 2008, HCJ 2014.

Senjski misal (MSegn) otisnut je 1494. godine u Senju. Oko tiskanja su se brinula dva svećenika Blaž Baromić i Silvestar Bedričić te đakon Gašpar Turčić. Sadrži kalendar, temporal, red mise, komunal, sanktoral i ritualne tekstove. Glavni mu je podložak bio *Prvotisak misala* (Vajs 1948: 47-49). Lit.: Vajs 1948, Moguš, Nazor 1994, Pantelić 1998, Šimić 1998, Nazor 2008, HCJ 2014.

Misal Pavla Modrušanina (MMod) otisnut je 1528. godine u Veneciji i sadrži kalendar, temporal, red i kanon mise, zavjetne mise i mise za mrtve, sanktoral, komunal i ritualne tekstove. Otisnut je u više stotina primjeraka od kojih je šest u Hrvatskoj. Osim u Hrvatskoj, primjerci se čuvaju u Beču, Oxfordu, Sanktpeterburgu, Odesi i Rimu (Nazor 2008: 102-103). Lit.: Runje 1993, Nazor 2008, HCJ 2014.

Kožičićev misal (MKož) poznat još kao *Misal hrvatski* najopsežnije je Kožičićevo djelo. Sačuvano je 15 originalnih primjeraka misala koji se nalaze dijelom u Hrvatskoj, a dijelom u inozemstvu. Otisnut je u Rijeci 1531. godine te nije poznato što je Kožičić uzeo kao predložak ovome misalu (Nazor 2008: 108-109). Lit.: Nazor 2008, Ceković, Sanković, Žagar 2010, Ceković, Eterović 2012, Kuštović 2012, Mihaljević 2012, Žagar 2012, HCJ 2014.

4.5 Brevijari

I. vrbnički brevijar (BrVb₁) nastao je na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće te se pretpostavlja da je pisan u Vrbniku po čemu je dobio i ime. Iznimno je značajan jer je najstariji sačuvani glagoljski kodeks hrvatske redakcije te je značajan bio i za rekonstrukciju crkvenoslavenskog prijevoda Biblije. Glavni sadržaj brevijara su biblijski tekstovi koji su se čitali nedjeljama i drugim danima u godini (Štefanić 1960: 324-329). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1960, Badurina Stipčević 1999, HCJ 2014.

II. vrbnički brevijar (BrVb₂) iz 14. stoljeća sastoji se od 295 pergamentnih listova. Sadrži knjig *Proprium de tempore Rimskog brevijara*, ali je tekst s početka brevijara izgubljen (Štefanić 1960: 329-330). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Hamm 1952, Štefanić 1960, HCJ 2014.

III. vrbnički brevijar (BrVb₃) nastao je u prvoj polovici 15. stoljeća. Sadrži *Proprium de Tempore Rimskog brevijara*. Bio je namijenjen koralnom recitiranju oficija u vrbničkoj crkvi. Vajs pretpostavlja da je prepisan iz *II. vrbničkog brevijara*. Brevijar se odlikuje opširnošću biblijskih tekstova u lekcijama (Štefanić 1960: 335-340). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1960, HCJ 2014.

IV. vrbnički brevijar (BrVb₄) nastao je u 14. stoljeću. Sadrži dio *Rimskog brevijara*, ali nedostaje polovica tekstova. Ovo je jedini vrbnički brevijar koji ima svetačke službe. Zbog nedostatka zapisa izvan teksta, ne zna se mnogo o njegovoj prošlosti, ali se sa sigurnošću može reći da se u Vrbniku nalazi od 1605. godine pa sve do danas (Štefanić 1960: 340-342). Lit.: Milčetić 1911, Štefanić 1960, HCJ 2014.

Pašmanski brevijar (BrPm) ima obilježja koja se datiraju na kraj 14. i početak 15. stoljeća. Ovo je brevijar rimske kurije koji sadrži temporal, sanktoral, psaltir s katnicima i himnima, kalendar, komunal. Kasnije su nastali dodatci drugih autora. Čuva se u Hrvatskoj akademiji

znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a smatra se da je tamo dospio iz Kukuljevićeve biblioteke ili da ga je Berčić (ili njegovi baštinici) dostavio Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Štefanić 1969: 105-112). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1969, HCJ 2014.

Brevijar Vida Omišljanina (BrVO) napisao ga je, kako i samo ime naznačuje, Vid iz Omišlja na Krku za kaptolsku crkvu u Roču u Istri. Danas se čuva u Beču u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici. Ono što je karakteristično i posebno za ovaj brevijar jest korištenje uncijalne ćirilice što je bila rijetkost među Hrvatima u to vrijeme (Milčetić 1911: 73-76, Mihaljević 1997: 119). Lit.: Milčetić 1911, Birkfellner 1975, Mihaljević 1997, Badurina Stipčević 2009, HCJ 2014.

I. novljanski brevijar (BrN₁) nastao je 1459. godine. Sadrži temporal, komunal, sanktoral, psaltir i kalendar u kojem je sadržan samo prosinac. Prvi dio brevijara napisao je Juraj, a drugi dio neka druga osoba. Napisan je u Novom Vinodolskom (Milčetić 1911: 60-62). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1969, Nazor 1995, Badurina Stipčević 2004, Badurina Stipčević 2008, HCJ 2014.

II. novljanski brevijar (BrN₂) potječe iz 1495. godine. Sadrži temporal, komunal, sanktoral, psaltir i kalendar. Pretpostavlja se da je pisanje ovog brevijara trajalo više od deset godina. Pisao ga je pop Martinac u Grobniku s još nekoliko pisara. To potvrđuje i tekst na kraju o pisanju brevijara i o Krbavskoj bitci (Milčetić 1911: 62-65). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Pantelić Nazor 1977, Pantelić 1979, Badurina Stipčević 1992, Nazor 1995, HCJ 2014.

Vatikanski brevijari Ilirico 5 (BrVat₅) i *Ilirico 6* (BrVat₆) je brevijar u dva dijela. Oba su pisana u Tribihovićima u Lici. Drugi je dio pisao pisar Fabijan. Sadrže temporal, kalendar, psaltir, komunal i sanktoral. Nastala su u 14. stoljeću, a danas se čuvaju u Rimu (Milčetić 1911: 76-78). Lit (BrVat₅): Vajs 1910, Milčetić 1911, Hamm 1953, Hamm 1958, Džurova, Stančev, Japundžić 1985, Damjanović 2001, Badurina Stipčević 2004, HCJ 2014. Lit (BrVat₆): Vajs 1910, Milčetić 1911, Džurova, Stančev, Japundžić 1985, HCJ 2014

Padovanski brevijar (BrPad) rukopis je kojemu na početku nedostaje jedan, a na kraju nekoliko listova. Mjesto njegova čuvanja je Biblioteca Universitaria u Padovi. Brevijar je dosta oštećen zbog vlage, a nastao je sredinom 14. stoljeća. Sadrži temporal i pretpostavlja se da ga je pisalo više autora (Tandarić 1977: 131-133). Lit.: Tandarić 1977, HCJ 2014.

Smatra se da je *Akademijin brevijar* (BrAc) nastao 1384. godine, ali to nije zasigurno potvrđeno. Dio je *Rimskog brevijara* i sadrži psaltir, komunal, oficij za mrtve, oficij Marijin i

kalendar. Također, zajedno s Kukuljevićevom ostavštinom čuva se u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Štefanić 1969: 112-114). Lit.: Štefanić 196, Šimić 2006, Šimić 2008, HCJ 2014.

Medicejski brevijar (BrMed) nastao je u 14. stoljeću u skriptoriju kod Zadra. Pronašao ga je V. J. Gajdoš u katalogu knjižnice u Firenci, gdje se danas čuva (Biblioteca Medicea Laurenziana). Sadržajno se dijeli na A Brevijar, B Ritual i C sekvenciju *Dies irae* (Mulc 1971: 393-394). Lit.: Gajdoš 1966, HCJ 2014.

Oksfordski brevijar-misal (BrOxf) jedan je od starijih kodeksa 14. stoljeća. Čuva se u Oxfordu u knjižnici gdje je u katalogu zabilježeno da potječe iz Dalmacije, pretpostavlja se iz nekog pavlinskog samostana jer se spominje u litanijama sv. Pavao pustinjak. Sadrži brevijar, misal i ritual (Vajs 1948: 39-40). Lit.: Vajs 1915, Vajs 1948, Tadin 1953, Franolić 1994, Petrović 2004, Mihaljević 2006, HCJ 2014.

Dragučki brevijar (BrDrag) uvezao je Kukuljević te je unutra napisao *Časoslov glagoljski*. Sadrži temporal i kalendar, ali početak nedostaje. Također, sadrži rubrike, himne i dodan je oficij. Potječe iz 1407. godine. Smatra se da ga je pisalo više osoba te uz glagoljske ima i dosta latinskih inicijala. Također, pretpostavlja se da je kodeks pripadao župnoj crkvi sv. Križa u Draguču (Milčetić 1911: 36-38). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1952, Štefanić 1969, HCJ 2014.

Brevijar Metropolitanske knjižnice (BrMet) čuva se u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, a nastao je 1442. godine. Na početku nedostaje jedan list nakon čega slijede pet listova rubrike. Nakon toga sadrži kalendar, temporal, himni i sanktoral. Smatra se da ga je pisalo više osoba. Značajan je jer je u njemu zapisana godina kada je nastao te je rađen po latinskom predlošku što potvrđuje i velik broj latinskih inicijala (Milčetić 1911: 49-51). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Nazor 1978, HCJ 2014.

Brevijar popa Mavra (BrMav) započet je 1460. godine. Napisao ga je đakon Blaž Baromić za vrbničkog popa Mavra, a dovršio ga je pop Jure iz Baške 1471. godine. Sadrži temporal, sanktoral, psaltir, komunal i kalendar. Važan je jer sadrži službu u čast Svete braće kao neku vrstu nacionalnog oficija i sadrži kult svetog Ilije (Pantelić 1965: 94-102). Lit.: Pantelić 1965, Kosić 2004, Šimić 2004, HCJ 2014

Vatikanski brevijar Vat. Slav. 19 (BrVat₁₉) pisan je 1465. godine, a sadrži temporal, psaltir, kantike i himne, komunal, mise za mrtve, sanktoral i kalendar. Pretpostavlja se da mu je

predložak mogao biti stariji od onoga u *Vatikanskom brevijaru Ilirico 6* (Japundžić 1955: 155-160). Lit.: Japundžić 1955, Džurova, Stančev, Japundžić 1985, HCJ 2014.

Bribirski brevijar (BrBrib) potječe iz 1470. godine. Brevijar je oštećen na početku i na kraju. Sadrži temporal kojem nedostaje početak, psaltir s kanticima, komunal s rubrikama, mise za mrtve, oficij Blažene Djevice Marije, kalendar i sanktoral. Ime pisca i mjesto nastanka nije poznato, samo su zapisana dva datuma koja se uzimaju kao vrijeme nastanka brevijara. Pretpostavlja se da je napisan u Vinodolu, najvjerojatnije u Bribiru (Štefanić 1969: 141-145). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1969, Nazor 1995, HCJ 2014.

Vinodolski brevijar, još se zove *Kukuljevićev brevijar* (BrVin), nastao je 1485. godine. Nedostaje mu drugi dio temporalala i prvi dio sanktorala. Uz to sadrži i kalendar i komunal s rubrikama. Pretpostavlja se da je bio pisan za kor u krbavsko-zadarskom krugu. Otkupila ga je Jugoslavenska akademija zajedno s Kukuljevićevom zbirkom rukopisa (Štefanić 1969: 148-148). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1969, Nazor 1995, HCJ 2014.

Vatikanski brevijar Ilirico 10 (BrVat₁₀) nastao je 1485. godine i čuva se u Rimu. Sadrži nepotpun temporal, kalendar, psaltir i sanktoral. Napisao ga je Mihovil u Bribiru za Jurišu Parabočića iz Bužana. Također, smatra se da ga nije samo Mihovil pisao jer se vide dva različita rukopisa (Milčetić 1911: 78). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Nazor 1970, Džurova, Stančev, Japundžić 1985, Nazor 1995, HCJ 2014.

Dabarski brevijar (BrDab) potječe iz 1486. godine, a sadrži temporal, psaltir, rubrike, komunal i sanktoral. Smatra se da ga nije pisala samo jedna osoba te da je nastao u gradu Dabaru kod Otočca po čemu nosi naziv. Našao se u Jugoslavenskoj akademiji s ostalim Kukuljevićevim tekstovima (Štefanić 1969: 149-152). Lit.: Milčetić 1911, Štefanić 1969, Badurina Stpčević, Mihaljević, Šimić 2012, HCJ 2014.

Rimski brevijar (BrRom) čuva se u Rimu te je dobro očuvan. Potječe iz 15. stoljeća, a sadrži temporal, kalendar, psaltir, sanktoral i odlomak komunala. Smatra se da ga je pisalo više osoba zbog različitih rukopisa i tinte koje se nalaze u brevijaru. Pretpostavlja se da je nastao u Istri zbog riječi *spud* koja je na tom prostoru bila karakteristična (Milčetić 1911: 79-80). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Džurova, Stančev, Japundžić 1985, HCJ 2014.

Britanski brevijar (BrBrit) potječe s kraja 15. stoljeća i sadrži biblijska čitanja od prve nedjelje došašća do sedamdesetnice. Čuva se u Londonu u Britanskoj knjižnici od 1882., a do

tada se nalazio u Britanskom muzeju (Badurina-Stipčević 2009: 228). Lit.: Vajs 1915, Badurina Stipčević 2009, HCJ 2014.

Ljubljanski misal-brevijar iz Kopitarove zbirke (CodKop) nastao je u 15. stoljeću, a čuva se u knjižnici u Ljubljani. Brevijar se sastoji od psaltira s biblijskim pjesmama i komunala s mrtvačkim oficijem. Dalje slijede kalendar, misal s redom mise s kanonom i zavjetnim misama (Vajs 1948: 42-43). Lit.: Milčetić 1911, Vajs 1948, HCJ 2014.

Prvotisak brevijara (BrPt) nastao je 1491. godine i postoji samo jedan primjerak koji se čuva u Veneciji. Sadrži kalendar, psaltir, katnike, sanktoral i komunal. Fragment kalendara iz ovoga brevijara prišiven je na početku *Brozićevog brevijara*. Točno mjesto nastanka nije poznato, ali se pretpostavlja da je otisnut u Kosinju u Lici kao i *Prvotisak misala*. Kao protuargument tome ide analiza grafičkih elemenata *Misala* i *Brevijara* koji se razlikuju (Nazor 2008: 92). Lit.: Štefanić 1951, Štefanić 1955, Tandarić 1984, Nazor 1991, Bogović 1991, Jurčević 2002, Jurčević 2005, Nazor 2008, HCJ 2014.

Baromićev brevijar (BrBar) potječe iz 15. stoljeća. Karakteristično je miješanje glagoljskih i latinskih inicijala u njemu. Otisnut je u Veneciji kod Andree Torresanija na inicijativu Blaža Baromića po kojem je i nazvan. *Baromićev brevijar* je u isto vrijeme i brevijar, ritual i misal. Brevijar je cjelovit i sadrži kalendar, psalme, temporal, sanktoral, komunal, rubrike i dva oficija (Vajs 1948: 52-54, Nazor 2008: 93). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Štefanić 1969, Nazor 1995, HCJ 2014.

Brozićev brevijar (BrBroz) posljednja je glagoljska liturgijska knjiga hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika tiskana prije reforme Tridentskog sabora. Kodeks je iz 16. stoljeća, otisnut je u Veneciji u tiskari Andree Torresanija, a za tisak ga je priredio omišaljski župnik Nikola Brozić, po kojem nosi ime. Smatra se da je *Brozićev brevijar* kopija *Baromićeva brevijara*, s tim da ima bogatiji sadržaj od *Baromićeva*. Sadrži brevijar, misal i ritualne tekstove te je poznato više od dvadeset originalnih primjeraka ovoga brevijara (Vajs 1948: 54-55, Nazor 2008: 103, HCJ 2014: 43). Lit.: Vajs 1910, Vajs 1948, Nazor 1978, Jurčević 2002, Nazor 2008, HCJ 2014.

4.6 Psaltiri

Lobkovicov psaltir (PsLob) nastao je 1359. godine i najstariji je hrvatskoglagoljski tekst psaltira. Pisao ga je đakon Kirin, pretpostavlja se u crkvi svetih Kuzme i Damjana u Senju. Sadrži psaltir i deset kantika, Atanazijevo Vjerovanje i *Te Deum*, komunal, oficije, psalme, Litanije i apostolsko Vjerovanje. Prije nego se našao u Pragu, a smatra se da su ga tamo odnijeli hrvatski glagoljaši, psaltir se čuvao u biblioteci kneza Lobkovicza (Milčetić 1911: 82-83, Nazor 2008: 50). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Vajs 1916, Pantelić 1980, Pantelić 1991, Šimić 2000, Gadžijeva 2008, HCJ 2014.

Psaltir pariškoga kodeksa (PsPar) nastao je u 14. stoljeću, a čuva se u Nacionalnoj knjižnici u Parizu. Knjiga je ukrašena brojnim inicijalima koja svjedoče njezinoj starini. Sadrži brevijar (psaltir i komunal), misal (red mise s kanonom, zavjetne mise i mrtvačke mise) i ritual-obrednik. Smatra se da je napisan za pavlinski samostan u hrvatskome primorju, ali prema jezičnim osobitostima vjerojatno u Splitu. (Milčetić 1911: 80-81, Vajs 1948: 40-42, HCJ 2014: 44). Lit.: Vajs 1910, Milčetić 1911, Vajs 1916, Vajs 1948, Malić 1972, Šimić 2000, HCJ 2014.

Frašćičev psaltir (PsFr) nastao je 1463. godine. Sadrži psaltir i kantike i jedini je hrvatski psaltir koji sadrži komentar. Napisao ga je Petar Frašćić u Lindaru u Istri za župnika Matiju. Čuva se u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču (Nazor 2008: 53). Lit.: Milčetić 1911, Hamm 1967, Grabar 1985, Jurić-Kappel 2000, Šimić 2000, HCJ 2014.

4.7 Rituali

Akademijin krnji ritual (RitAc) smješta se u 15. stoljeće po karakteristikama pisma. To je komad rituala ili obrednika zapadne crkve, a sadrži ritualne tekstove: blagoslov soli i vode, znamenovanje djece, blagoslov prstena, pričest bolesnika, bolesničko pomazanje i preporuku duše na samrti. Danas se čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Štefanić 1969: 154-155). Lit.: Štefanić 1969, Tandarić 1993, HCJ 2014.

Klimantovićev zbornik (RitKlim) pripisuje se franjevcu Šimunu Klimantoviću. Nastao je 1512. godine, a čuva se u samostanu sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu. Zbornik je u prvom redu pisan za franjevce trećorece, ali i za popove glagoljaše. Po svojoj funkciji sadrži različite sakramente, blagoslove, obrede namijenjene franjevačkom redu i obrede namijenjene općoj

upotrebi. Po svom sadržaju smatra se zbornikom, a sadržaj se može podijeliti na: molitveni dio, poučni dio i ljetopisni dio, a svaka cjelina obilježena je naslovom (Lozić Knezović 2016: 37-40). Lit.: Milčetić 1911, Lozić Knezović 2010, HCJ 2014.

Senjski ritual (RitSegn) glagoljski je ritual dodan knjižici *Meštija od dobra umrtija – Ars bene moriendi*. Dva se primjerka čuvaju u Zagrebu i Sanktpeterburgu. Zasebni su ritualni priručnici vrlo rijetki zbog čega nam je ovaj ritual iznimno značajan. Nije poznat sastavljač, ali zna se da pripada senjskom kulturnome krugu. Sadrži različite obrede, a neki od njih su pričest bolesnika, bolesničko pomazanje, preporuka duše na samrti, ispovijed, blagoslov vode na Veliku subotu i krštenje itd. Senjski ritual nije prijevod latinskog rituala, nego je nastao kao plod domaćih potreba (Tandarić 1979: 185-189, HCJ 2014: 45). Lit.: Kolendić 1933, Tandarić 1980, Tandarić 1993, HCJ 2014.

4.8 Zbornici

Pariški zbornik (CPar) naziva se još i *Borislavićev* po pisaru Grguru Borislaviću. Najstariji je očuvani zbornik koji potječe iz 1375. godine i jedini je do sada poznat rukopis namijenjen redovnicama, a čuva se u Parizu u Bibliotheque Nationale. Pisan je mješavinom crkvenoslavenskog i čakavskog jezika. Uz Borislavića pisala su ga još dva pisara. Također, značajan je i po najstarijoj hrvatskoglagojskoj pjesmarici koja se nalazi u njemu (Šimić 2018: 153-158). Lit.: Tadin 1954.

Ivančićev zbornik (CIvan) rukopis je različitog religiozno-moralnog sadržaja koji je nastao u 14. ili 15. stoljeću, a čuva se u Zagrebu u samostanu franjevac trećoredaca na Ksaveru. Ime je dobio po franjevcu III. reda Stjepanu Ivančiću koji ga je pronašao u samostanu sv. Marije na Glavotoku. Smatra se da ga je pisalo više autora koji su bili franjevci (Šimić 2015: 354-355). Lit.: Milčetić 1890.

Vinodolski zbornik (CVinod) nastao je početkom 15. stoljeća, a čuva se u HAZU u Zagrebu. Napisan je crkvenoslavenskim jezikom s miješanjem čakavskih i kajkavskih elemenata. Zbornik sadrži pouke iz liturgike, duhovne govore, legende, razmišljanja, apokrifne priče i slično. Posebno se u njemu ističu: vizija Pavlova hodanja po mukama, priča o Troji i *Cvėtb vsake mudrosti*. Također, poznato je da ga je pisalo više ruku i da je nastao na kajkavsko-čakavskoj granici (Štefanić 1970: 5-10).

Petrisov zbornik (CPet) pisan je minuskulom kojom su se koristili pisari neliturgijskih knjiga. Potječe iz 1468. godine, a čuva se u HAZU u Zagrebu. Prvi je zbornik koji ima raznovrsni, duhovni sadržaj. U njemu se mogu naći duhovne pouke, opće znanje, kanonski propisi, kršćanska moralika, legende, apokrifi, hagiografija i još mnogo toga. Rukopis je pronađen u kući Josipa Antuna Petrisa u Vrbniku (Štefanić 1960: 355-397). Lit.: Hercigonja 1969.

Oksfordski zbornik (COxf) nastao je u 15. stoljeću između Modruša i Senja, a čuva se u Oxfordu u Bodleian Library. Nije poznat autor zbornika, ali se zna da je pisan za popa Mihovila Sultića. Zbornik je važan jer sadrži jedine sačuvane zapise eshatoloških vizija: *Čistilište svetog Patricija i Pavlovu viziju* (Radošević 2019: 15-16). Lit.: Tadin 1954.

Zbornik u Berčićevoj zbirci (CBč) broj 5, rukopis je Ivana Berčića koji se čuva u Sanktpeterburgu u Ruskoj nacionalnoj knjižnici. Pretpostavlja se da je rukopis nastao na zadarskom području. U zborniku se nalaze 34 teksta, a po sadržaju su apokrifi, eshatološke vizije, legende o životima svetaca, propovijedi, tumačenja kršćanskih molitava, religiozne pjesme, pouke o ponašanju i prenja (Galić 2018: 99-100). Lit.: Milčetić 1955.

Zbornik duhovnog štiva (CAc) potječe s kraja 15. stoljeća, a čuva se u HAZU u Zagrebu. Sadrži *Antoninov Konfesional*, kratke katekizamske tekstove, dodatak djelu *Cvet od kreposti*, eshatološke apokriife, kratke odlomke iz Fiziologa i druga štiva. Autor kao i mjesto nastanka ovoga zbornika nisu poznata, ali kao mjesto se pretpostavlja Omišalj. U posjed Jugoslavenske akademije došao je u Kukuljevićevoj zbirci (Štefanić 1970: 23-28).

Ljubljanski zbornik (CLab) pisan je krajem 15. stoljeća, a čuva se u Ljubljani (Narodna in univerzitetna knjižnica). Pisalo ga je više autora, a sadrži legendu o sv. Agapiju. Kukuljević je pronašao samo ostatke kodeksa koji su bili neuvezani (Milčetić 1911: 231-233, HCJ 2014: 45).

Klimantovićev zbornik (CKlim) iz 1509. godine (br. 2 Berčićeve zbirke) čuva se u Sanktpeterburgu (Rossijskaja nacional'naja biblioteka). Sadržajno ima razne obredne molitve za franjevce trećega reda te *Pravilo*. Smatra se da mu je autor fra Šimun Klimantović (Runje 1998: 75-76, Lozić Knezović 2010: 24-25, HCJ 2014: 46). Lit.: Milčetić 1955.

Tkonski zbornik (CTk) nastao je početkom 16. stoljeća, a čuva se u HAZU u Zagrebu. Sadrži crkvene drame, pjesme, legende i apokriife, poučne članke, govore, *Cvet od kreposti*, upute ispovjednicima, blagoslove i još mnogo toga. Imao je različite predloške zbog čega je i jezik zbornika različit. Ime je dobio prema zapisu olovkom – „Tkon“ (Štefanić 1970: 29-35).

Žgombićev zbornik (CŽg) sadrži različita srednjovjekovna, pretežno duhovna štiva i čuva se u HAZU u Zagrebu. To su poučni članci iz liturgike, crkveni govori, legende, apokrifi, pitanja i odgovori, a posebno se ističe *Lucidar*, priručnik srednjovjekovnog znanja o religiji, geografiji, astronomiji i brojnim drugim područjima života. Milčetić je nazvao zbornik po Benku Žgombiću, koji mu ga je poklonio. Smatra se da je nastao u 16. stoljeću, najvjerojatnije u Istri (Štefanić 1970: 40-45).

Grškovićev zbornik (CGrš) sadrži apokrifne priče i legende, vizije, apokalipse, homilije, liturgijske pouke, katekizamske tekstove i *Cvet od kreposti*. Čuva se u HAZU u Zagrebu. Pisan je u drugoj polovici 16. stoljeća u Istri jer su se tamo „sudarali“ kajkavski i čakavski elementi koje zbornik sadrži. Ime je dobio po župniku Ivanu Grškoviću koji je čuvao zbornik u Vrbniku na Krku (Štefanić 1970: 45-52).

Fatevićev zbornik duhovnog štiva (CFat) nastao je 1617. godine, a čuva se u HAZU u Zagrebu. Sadrži korizmene propovijedi ili duhovne egzorte s apokrifnim pričama, prijevod djela *Zrcalo duhovno* koji je napisao fra Anjelo Milaneža, a u zbornik prepisao pop Mikula Fatević, kapelan na Ravi i u Luci na Dugom otoku. Zatim slijede propovijedi s legendama i jednom pjesmom. Cijeli je kodeks napisao pop Fatević po kojem i nosi ime. Prepisivao je odlomke iz različitih izvora, a nakon njega su zapise pisali Tome Bungurov i Mikula Pilicarić (Štefanić 1970: 57-60, Radošević 2012: 102).

Regula sv. Benedikta (RegBen) nastala je krajem 14. stoljeća, a čuva se u HAZU u Zagrebu. Sadrži regule po glavama, dodatke o kapitolu, dodatke o obredu primanja novaka i kalendare-nekrologe. Kodeks je pisan za Rogovsku opatiju. Regula se nalazila u samostanu sv. Kuzme i Damjana u Tkonu sve dok opatija nije ukinuta. Nakon toga našla se u rukama Antuna Mažuranića, nakon čega ju je Kukuljević otkupio (Štefanić 1970: 85-90).

Amulet (Amul) jedan je od najstarijih spomenika egzorcističke literature u hrvatskoj književnosti. Danas se čuva u Rimu (Biblioteca Apostolica Vaticana). Sadrži molitve za mir i zaštitu od zlih duhova za obitelj Mateva i Mihele i njihove djece. Zatim slijedi opširan egzorcizam i legenda o sv. Sisinu, zaštitniku od ženskih demona. Smatra se da je nastao u Istri u prvoj polovici 15. stoljeća (Nazor 2008: 62). Lit.: Japundžić 1985.

5. ZAKLJUČAK

Nakon prikaza djela koja su poslužila kao podloga za Rječnik hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, može se zaključiti da je hrvatskoglagoljska pisana kultura kao „ostavština“ sv. Ćirila i Metoda vrlo bogata. Život je Svete braće bio buran, ali su unatoč tome ostvarili velike ciljeve. Prije svega, svojim su misionarskim djelovanjem obogatili slavensku povijest novim pismom i jezikom. Glagoljica je u Hrvata bila popularna ne samo u liturgijskim tekstovima nego i u administrativnim i književnim tekstovima. Brojni su izvori oštećeni što je otežavalo slavistima proučavanje tekstova, ali ih to nije spriječilo u brojnim publikacijama ponuditi iscrpan opis samih djela. Do oštećenja je dolazilo najčešće zbog vlage ili nemara pa su se tako zapisi i uništavali. Iako se filolozi često nisu slagali u tumačenjima crkvenoslavenskih tekstova, danas je postignut znanstveni konsenzus. Uglavnom se raspravljalo o mjestu i vremenu nastanka tekstova. Može se zaključiti da je hrvatskoglagoljska baština osebujna zahvaljujući Braći koja su omogućila Slavenima da grade književnost na novom pismu i jeziku. Također, uočava se kako su Omišalj, Vrbnik i Novi Vinodolski bili žarišta hrvatskog glagolizma jer većina opisanih tekstova potječe upravo iz tih krajeva. Velik broj tekstova se danas čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu i to Kukuljevićevom zaslugom, jer je on sakupljao djela i čuvao ih u svojoj knjižnici. Svi su tekstovi uglavnom liturgijske tematike jer je hrvatski crkvenoslavenski jezik prije svega bio jezik liturgije. Iako je glagoljaštvo u Hrvata bilo prisutno do 19. stoljeća, u tekstovima 14. i 15. st. već se može uočiti miješanje latiničnih i glagoljskih inicijala uz ponešto ćiriličnih što se veže uz tropismenu odrednicu hrvatskog srednjovjekovlja.

6. LITERATURA

1. Badurina-Stipčević, V. (2009). Odlomak Protoevanđelja Jakovljeva u hrvatskoglagoljskom Brevijaru Britanske knjižnica. *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*. 78 (3-4), 227-234.
2. Barščevski, T. (2017). Sveti Ćiril i Metoda i prijevod Svetog pisma na crkvenoslavenski jezik. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*. 72(1), 35-48.
3. Bratulić, J. (1998). *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*. Zagreb. Kršćanska sadašnjost.
4. Damjanović, S. (2004). *Slovo iskona*. Zagreb. Matica hrvatska.
5. Galić, J. (2018). Fonološke osobitosti Zbornika u Berčićevoj zbirci br. 5 i Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 68, 99-169.
6. Grivec, F. (1985). *Sveti Ćiril i Metod: slavenski blagovjesnici*. Zagreb. Kršćanska sadašnjost.
7. HCJ = *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. 2014. Sofija Gadžijeva, i sur. (ur.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
8. Hercigonja, E. (2009). *Tisućljeće hrvatskog glagoljaštva*. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada.
9. Japundžić, M. (1955). Glagoljski brevijar iz g. 1465. (Vaticano-Slavo 19). *Radovi Staroslavenskog instituta*. 2(2), 155-191.
10. Krizin Sakač, S. (1936). Što smo primili od Svete Braće Ćirila i Metoda. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*. 17(6), 258-271.
11. Kuhar, K., Silvio Koščak, Erich Renhart (2021). Sadržaj glagoljskog Misala kneza Novaka u digitalnom okružju. *Crkva u svijetu*. 56(4), 619-634).
12. Lozić, K., Tomelić, M. (2006). Od prapočela i alkemije do glagoljice. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*. XXXIV(1-2), 167-183.
13. Lozić Knezović, K. (2010). *Leksik Klimantovićeve zbornika iz 1512. g.* Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
14. Lozić Knezović, K., Galić Kakkonen, G. (2010). Odnos crkvenoslavenskoga jezika i govornoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju. *Časopis hrvatskih studija*. 6(1), 211-226.
15. Lozić Knezović, K. (2016). O nekim fonološkim i leksičkim osobitostima hrvatskoglagoljskoga Zbornika fra Šimuna Klimantovića iz 1512. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. 48(1), 37-63.
16. Mihaljević, M. (1997). Jezična slojevitost brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine. *Filologija*. 29, 119-138.

17. Mihaljević, M. (2010). Fragment hrvatskoglagoljskog brevijara iz Novoga Mesta. U: D. Dukić i M. Žagar, *Knjige poštujući, knjigama poštovan* (str. 211-226). Zagreb. Matica hrvatska.
18. Milčetić, I. (1911). *Hrvatska glagoljska bibliografija, Dio 1, Opisi rukopisa*. Zagreb. Knjižara Jugoslavenske akademije.
19. Mulc, I. (1971). Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 21, 388-397.
20. Nazor, A. (2008). „*Ja slovo znajući, govorim...*“: knjiga o hrvatskoj glagoljici. Zagreb. Erasmus naklada.
21. Pantelić, M. (1964). Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. *Radovi Staroslavenskog instituta*. 5(5), 5-98.
22. Pantelić, M. (1965). Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 15-16, 94-149.
23. Pantelić, M. (1985). O Kijevskim i Sinajskim listićima. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 35, 5-56.
24. Petrović, I. (1998). Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 38, 5-54.
25. Radošević, A. (2019). Egzempl o ožurniku i sinu u paklu. *MemorabiLika: časopis za povijest, kulturu i geografiju Like (jezik, običaji, krajolik i arhivsko gradivo)*. 2(1), 11-30.
26. Radošević, A. (2012). Korizmene propovijedi u Fatevićeveu zborniku – prilog rekonstrukciji glagoljskoga Korizmenjaka. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu* 62, 101-210.
27. Runje, P. (1998). *O knjigama hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevac trećoredaca.
28. Svane, G. O. (1965). Kopenhagenski glagoljski misal. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 15-16, 59-93.
29. Šimić, M. (2010). Fojnički glagoljski fragment brevijara. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu* 60, 687-724.
30. Šimić, M. (2015). Leksik Ivančićeva zbornika. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. 47(1), 351-376.
31. Šimić, M. (2018). O jeziku Pariškog zbornika Code Slave 73. *FLUMINENSIA*. 30(1), 153-185.
32. Štefanić, V. (1957). Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 6-7-8, 54-133.

33. Štefanić, V. (1960). *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
34. Štefanić, V. (1963). Tisuću i sto godina od moravske misije. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 13, 5-42.
35. Štefanić, V. (1969). *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I*. Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
36. Štefanić, V. (1970). *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II*. Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
37. Tandarić, J. (1977). Hrvatskoglagojski Padovanski brevijar. *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*. 27, 129-147.
38. Tandarić, J. (1979). Senjski ritual iz 1507. i njegovo mjesto u glagoljskoj pismenosti. *Croatica Cristiana periodica*. 3(3), 185-189.
39. Vajs, J. (1948). *Najstariji hrvatskoglagojski misal s bibliografskim opisima svih hrvatskoglagojskih misala*. Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Paula Menalo, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce hrvatskog jezika i književnosti i pedagogije, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 23. 9. 2022.

Potpis PMenalo

OBRAZAC I.P.

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	PAULA MENALO	
NASLOV RADA	UTJECAJ DJELOVANJA CIRILA I METODA NA HRVATSKOGLAGOVSKU	KULTURNI BASTINU
VRSTA RADA	ZAVRŠNI RAD	
ZNANSTVENO PODRUČJE	HUMANISTIČKE ZNANOSTI	
ZNANSTVENO POLJE	HRVATSKI JEKIK I KNJIŽEVNOST	
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	dr.sc. Katarina Lobić Knežević, in. prof.	
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)		
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. dr.sc. Anita Rujčić - Stoilber, in. prof. 2. dr.sc. Katarina Lobić Knežević, in. prof. 3. dr.sc. Tanja Brešan Ančić, doc.	

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

- a.) u otvorenom pristupu
 b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
 c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split 23. rujna 2022.
mjesto, datum

PMenalo
potpis studenta/ice